

DOI: 10.21005/pif.2018.36.C-08

ECOLOGICAL, LANDSCAPE AND SOCIAL VALUES OF GREEN SPACES

WARTOŚCI EKOLOGICZNE, PRZESTRZENNE I SPOŁECZNE TERENÓW ZIELENI

Kinga Rybak-Niedziółka

dr inżynier architekt

Author's Orcid number: 0000-0002-0903-427X

Izabela Myszk-Stąpór

dr inżynier

Author's Orcid number: 0000-000208820-405

Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Ogrodnictwa Biotechnologii i Architektury Krajobrazu
Katedra Sztuki Krajobrazu

ABSTRACT

Allotment gardens are a unique phenomenon characteristic for the urbanistic structure of Polish cities. They played an important part in the post-war and socialist Poland. Currently, in line with the rise of pro-ecological trends, allotments tend to return to their previous functions. Their location, often in the central city areas, does influence the development of city greatly. Carried out studies indicate that allotments shape the value urban space favouring ecology and building social spaces.

Keywords: allotment gardens, public spaces, values

STRESZCZENIE

Ogródki działkowe są ewenementem charakterystycznym dla urbanistycznych struktur polskich miast. Odegrały bardzo istotną rolę w okresie powojennej i socjalistycznej Polski. Aktualnie, wraz z rodzącym się nurtem proekologicznym, ogrody działkowe powracają do dawnych funkcji. Ich lokalizacja, często w pobliżu obszarów centralnych, ma niebagatelny wpływ na miasto. Jak wynika z przeprowadzonych badań ogródki działkowe znacząco wpływają na kształtowanie wartościowej, współczesnej przestrzeni miejskiej, sprzyjając ekologii i budowaniu przestrzeni społecznych.

Słowa kluczowe: ogrody działkowe, przestrzeń publiczna, wartości przestrzeni

INTRODUCTION

Cities are unique creations focusing the passions of their inhabitants, creators and observers. Every moment of traversing them is unusual; every encountered person may prove to be exceptional. Allotments enable the same in the spatial dimension within their specific scale. They are a phenomenon, a point we want to aim at, but have no courage to do so: due to our dogged spatial habits. These are shaped by the current terminology stating that space is common: for every possible type of visitor. Yet, is this the right way? Is it socially acceptable? Space is the ocean of meanings, but also of obligations, and most of all, of identity. Everyone has the right to identify themselves. Allotments in the entirety of their definition and reception are an essential meaning in this interpretation. They encompass both a small circle (a family, unit, etc.) and a larger one: community, even a collective, or simply the entirety of humankind. It is more than a space, it is a way of thinking. Most importantly, it binds a spectrum of notions: including not just the awareness of plant-life but also of the sensual one. The belief in what is individual and what is shared, common, takes a priority here. Everyone has the right to their own place and meaning, but also to their own responsibility. To that, which they build spatially, on the level of family, or even nation. The value of space is the basis for its shaping, based on the social aspect. The whole history of the origin of allotments is connected with space values. Also important are the infrastructure and functional issues. Everything has an impact on the shaping of space, but its uniqueness is also stressed by the role of allotments. All of the types of the surrounding public space are subject to, but also stemming from, this kind of common space. Each new creation in the immediate neighborhood is based on the needs of the allotment community. The existing parks or common areas, are based on the balance between the needs of the inhabitants and users of the allotment, and the requirements of the macro-scale city. Ecological profits are rightly considered in this equation. Every allotment is also a cultivation area, a new net income from the local potential. Downtown allotments are on one hand a visualisation of “nothing is impossible”, on the other hand: a realisation of the underlying need to have an intimately familiar garden. There is value in defining and analysing it from the spatial and environmental perspective while keeping track of its historical role. The deep need, with a priceless nutritional value. Every square metre of cultivation was priceless under communist regime, often at the expense of aesthetic value of individual gardens. We try not to forget this function and meaning. Yet, at the same time we see present-day allotment owners try to join the cultivation and aesthetic functions, the latter often ecstatic in the understanding of the function as well as the appearance of the garden. Within this connection, we try to see value both in the very area of allotments, as well as in their meaning in the larger context of the city.

The allotments have prevailed. They are important. Piotr Patoczka [8] writes about a beautiful form, richness of content and usability in allotment gardens. He calls allotment gardens the place where building and farming is the most sincerely.

The balance of the function, decorativeness, and usability of the garden was connected with the social changes in Poland [2]. The oldest allotments in Poland were created in response to the needs of industrialised cities [9]. Their creation and development were closely linked to the needs of the society impoverished during World War II, and on top of it struggling with the later socialist reality [9, 11]. During the war they were not just a source of food [5] but at the same time they were the area of underground resistance activity [3]. A unique role was given to the allotments in the 1980s. Starting in 1981, when the martial law was declared in Poland, special administrative bodies were evaluating the proper use of allotments. Any cultivation of decorative plants was forbidden, and action was taken by special committees to enforce the ban [13, 14]. And despite the historical obstacles Polish allotments have prevailed. They function based on a law (Family allotment act of 2005) [11]. They are significant green areas of the Polish cities, including the capital city of Warsaw. People using them are also important, as well as the mutual influence of the allotments and the city of Warsaw.

METHODS AND MATERIALS

The area described is located at the border of the two sub-parts of one of Warsaw's main district: Mokotów. The area between the streets of Raclawicka, aleje Niepodeległości, Ursynowska, Puławska and Odyńca, connects the Old Mokotów and Wierzbno). It was chosen as a research field due to the possibility of comparing three social spaces in which the differences in user activity are clear.

The terrain analysis employed perceptive and sensory methods in connection with the visual perception of space and exploration of the semantic elements. A composition analysis based on Lynch's methodology [5] and Cullen's sequences of exposures [1] were performed. Moreover the Panofsky three-strata model [7] was applied in the reading of space, based on the evaluation of the existing state ("first sight", defining the meaning of particular elements ("second sight"), and drawing conclusions ("reflection"). The characteristics of composition were defined based on Norberg-Schulz's method of finding genius loci categories [6]. Value analysis was also performed as a part of the research outlining the groups of sacred, architectural, artistic, landscape, local, universal, aesthetic, utility, historical, and last but not least, social values. Simple inventory analyses were also carried out to learn about the structure of the existing composition. These enabled the identification of the system of communication links and the functions of build-up, the general area, and the closest contextual surroundings. Finally, observations of the behaviours and activities of the users were made.

HISTORICAL CHARACTERISTICS OF THE COMPLEX

History of the area is closely connected with the interwar period and the post-war reconstruction of the city. Spatial structure surrounding the green wedge of the allotments, Jordanowski garden, and Dreszera park is a typical one for Warsaw and constitutes an eclectic composition of various urbanistic ideas (Fig. 1).

Fig. 1 – Project area and its location in Warsaw A: Allotments Garden, B: Jordanowski Garden, C: Dreszera's Park Source: author

Ryc. 1 – Teren opracowania i jego lokalizacja w Warszawie A: Ogród Działkowy, B: Ogród Jordanowski, C: Park Dreszera. Źródło: autorki

The buildings of the Mokotów housing association, along Odyńca street are especially noteworthy. They are typical socialist apartment buildings built in 1955 based on Z. Malicki, M. Soroka and S. Tworowski's design. Not far away is located an interesting example of post-war sacred architecture: St. Michael Archangel church designed by W. Pieńkowski in 1951 [15]. Allotment, called The Defenders of Peace Garden (Ogród Obrońców Pokoju) founded in 1902 is the oldest allotment complex in Warsaw. During World War II it was destroyed by bombs, and rebuilt later. It has survived attempts of

closing down, and owing to its downtown location, and especially convenient public transport, it is now in high demand from developers. Its area is 9 hectares, with 285 allotments, 300 sq. metres each. There is also a common building and a warehouse area. Yet another asset for investors is the proximity of educational institutions, Jordanowski garden and a park. All these amenities which enhance the economical value of this, and similar areas motivate lobbying for the liquidation of downtown allotments. Even though Defenders of Peace allotment has not been closed, its function has been changed. It is an "open" allotment, serving the need of the local community and not just allotment users. Individual plots still function as gardens used by the owners, while the garden as a whole has changed into an open green area, enabling rest and recreation. It shelters numerous events such as summer-in-the city for kids and senior citizens. For visitors it is a place to rest or stroll, on par with the nearby Jordanowski garden and park. The latter, founded in 1938, and named after General Gustaw Orlicz Dreszer is a registered object of cultural heritage. Designed by Zygmunt Hellwig, destroyed during the war and rebuilt in the 1950s, it has not lost its compositional value. The stand of trees was recreated, and environmental value restored; the park has been filled with artistic and symbolic value. The crossing of compositional axes is marked with a fountain underlining the layout and aesthetic values. Monuments were placed to commemorate the Home Army (Armia Krajowa) soldiers of the Warsaw Uprising and the park's patron. An enclosing fence, good lighting, a playground and sanitary facilities enrich the park's utilitarian value. Another space analysed is the 2nd Jordanowski Garden (II Ogród Jordanowski – a unique combination of a garden and playground proposed by doctor Jordan), where children play and numerous workshops and events are organised for the local community. Jordanowski garden has been a part of this space for most of the time since the post-war period. It has a rich offer of entertainment for children of multiple ages. Taking the area of around 3 hectares it also has a common building and technical facilities. Jordanowski garden is a public institution supervised by the Warsaw Office of Education (Kuratorium Oświaty). Its mission is to encourage development in children and the youth. Among its duties, as enumerated by Katarzyna Radomska; director, are among others: shaping the culture of social life and social problems prevention [10]. Also important are values of aesthetic, environmental and utilitarian nature, building up in the garden thanks to its managers, and noticed and appreciated by its users. Each of the three discussed gardens is a common area, where, through the potential of values, public spaces are built.

INVENTORY ANALYSES

The "green wedge" described above is surrounded by a few of the most important elements of city's communication grid. On the northern side, there is one of the longest and most diverse streets in Warsaw: Raclawicka. Its fragment adjacent to the allotments complements the rest of the structure being a pedestrian and motor traffic route. One of potential, yet as of now not implemented, plans concerning the street is to expand it into a part of the city ring-road, sacrificing the area of allotments. Raclawicka street crosses with another communication axis in the city grid: aleja Niepodległości is also a crucial north-south thoroughfare, similarly to Puławska street which is the area's eastern border. Ursynowska and Odyńca are mostly access streets between the main arteries. The system of roads is a characteristic one in central Warsaw. In the vicinity, there is an underground station Raclawicka and nine tramway and bus stops; furthermore the area offers three stations of Veturilo: city-bike rental stations. The neighbourhood of the described area hosts two primary schools, two playschools and a nursery. Warsaw School of Economics and State Music School are also not far away. Two small bazaars are incorporated into the area alongside the Jordanowski garden. The project area is surrounded by local sales and service points. Buildings are mostly residential with additional office functionality and commercial ground floors. There is also a church nearby. In general, the habitation conditions in the immediate neighbourhood are very

well balanced. Access to the main amenities and also the proximity of educational institutions of all levels make it a good environment to create social bonds and local communities, especially considering the large ration of the surrounding residential functions. Among natural elements, the dominant ones are trees, shrubs, and herbaceous plants, both ornamental and functional.

COMPOSITION ANALYSES

The area is surrounded by relatively dense structures varied with regard to height. Around the allotments there are strong lines of walls visibly enclosing the wedge and creating an obvious interior on the side of Odyńca and Raławicka street. The area of their crossing creates a clear visual opening towards the adjacent Wołoska street. The structure of the proportions changes beyond aleje Niepodległości: between the Jordanowski garden, the park, and Odyńca street the spaces are narrow and high, with dark interiors whose proportions are characteristic for the 19th c. streets. On one side they are created by the dense wall of trees of the park and garden, and on the other by relatively high build-up of the streets. The area, as seen from Ursynowska street, is quite different. There are remains of the pre-war building structure of Wierzbno, with the city villas characteristic for Mokotów. This area has much more light, openings, gardens and natural elements. The area under study, and its surroundings do not have any clear dominant features, however, many architectural landmarks. The strongest is the historical semblance of the entrance to the Jordanowski garden. Another strong accent is the nearby church mentioned above. It is also worthwhile to note the raised and reinforced corners of the buildings at the intersections of aleje Niepodległości. Socialist-realist style housing estate defining the local architecture, creates a strong frontage there. Down the streets, the unique blocks of the 1970s and modern office buildings are visible. Compositional axes are created by the dominant thoroughfares. Inside the allotments, the axes are created by the main pathways. In line with Panofsky's model second level, the terrain composition is clearly divided into eastern and western parts, with aleje Niepodległości serving as a border. The western part is more compact, with unified, block build-up and allotments located inside. The eastern one is more varied, especially on either side of the garden and park. Every type of buildings characteristic for central Warsaw is represented there. Regarding the genius loci categories, the quantity of things and light are balanced there. The western part is dominated by order, with a calming, monotonous composition. The eastern one presents more changes, the space is diversified, light varies: the impact of natural environment and its liveness is clearly visible there. The character of the composition hangs in balance between a romantic and classical one (Fig. 2)

Fig. 2 – Schemes of research made: 1. Inventory analyses; 2. Composition analysis, and spatial value analysis. Source: author

Ryc. 2 – Schematy analiz: 1. Inwentaryzacja; 2. Analiza kompozycji i wartości. Źródło: autorki

SPATIAL VALUE ANALYSES

The surrounding space has many elements with **historical and architectural values**, including the church, socialist-realist housing estate on Odyńca street, and the city villas on Ursynowska street. The church, similarly to the park, is also a **sacred value**. Therefore both sacrum and profanum are present. Around and in the described area there are many elements generating **functional values** along with the **local and social** ones, such as service-providing companies, catering outlets or local shops. Their scale is perfectly fitting to build neighbourly bonds and local communities. A similar function is served by the Jordanowski garden and the allotments. The latter, along with the park have also a higher-than-local significance: they serve as a place for meetings and visits in the scale of the whole city. This whole part of the city may well constitute an **aesthetic value**: just like the most of the surrounding architecture it meets the criteria of **artistic values**. The analysed spaces are rich in **social, aesthetic, environmental, functional, and symbolic values**. Their potential is varied, and the greatest, within the allotments. To start from **social values**: it is a notable fact that social bonds are created here just like in the case of communities formed around a common dwelling area. Users of individual plots, managing their gardens. Allotment users speak of neighbourly relations, of the boundaries of their space, of common areas, common goods, and common issues. Another aspect is that of the **social values** connected with organised forms of leisure for children and seniors, as well as those resulting from the open character of the allotment garden and the potential possibility of its use by a wider scope of local and general public. Therefore the allotments have a greater social potential than that of the adjacent park and Jordanowski garden. Each of these areas clearly shows **aesthetic values**. Yet again, it is the allotments where their level is the highest. It is indisputable that the **aesthetic values** in the green areas stem from the aesthetics and beauty of the plants and their compositions. Jordanowski garden and Dreszera park are both spaces rich in plant compositions. Nevertheless, it is the allotments which have by far the most ornamental plantings in a multitude of varieties. Ornamental trees and shrubs are used similarly to the park and Jordanowski garden but an added value are the compositions of perennial and annual plants. In the allotments the accumulation of species and varieties of ornamental plants, decorative in respect of their habits, structure, colour of leaves and flowers, is much greater. Every single garden boasts tenths of species of ornamental plants. Aesthetic values, however, are not limited to plant compositions. It is necessary to note the other – non-plant elements rich in aesthetic values. The composition is a basic carrier of aesthetic values of the intentionally designed green areas. In this respect the palm is born undoubtedly by Dreszera park, where the modernist and historical trend, the axial symmetry, rhythm of park interiors and accents stressing the character of the space such as water structures, monuments and tree alley, are clearly visible. The Jordanowski garden, due to its major function, has not been given such a rich repertoire of **aesthetic values**; and the aesthetics of non-plant elements in the allotments is problematic and disputable. The creations of allotment owners, although sometimes extraordinary, are also problematic in their reception. The gardens present the works of their holders: likenesses of animals, dwarves, mushrooms, storks and plant-boxes made of old tyres. This type of “garden design” does not evoke enthusiasm and the aesthetics of such non-plant elements of allotments has been used as an argument against keeping them in the city centres. At the same time, it must be noted that this discourse does not apply to the aesthetics of plants and their compositions. It is also worthwhile to stress here that apart from ornamental plants, the allotments, unlike the other green areas analysed, are also home to functional plants: trees, shrubs, and edible greens such as vegetables, fruits, and herbs. Therefore, the allotments, in respect to ornamental plants have a greater potential of aesthetic values than other discussed spaces; and furthermore, in respect to functional plants, they enrich the areas by adding values of biodiverse and functional nature. The set of plants present in the allotments is by far greater than that in the remaining analysed spaces. Neither the Jordanowski garden, nor Dreszera park have displayed such richness in plants. Thus the allotments have

the greatest potential of environmental values. Biodiversity connected with the cultivation of plants is linked with the presence of insects, birds and small mammals in the allotments. They constitute a green enclave of biodiversity and a certain reservoir of life in the centre of the city (Fig. 2).

OBSERVATIONS

Each of the analysed spaces, thanks to its garden-like character inscribed in the environmental and aesthetic values of plants and their compositions, is readily visited by the users. These three places, although separated by the fences and a wide difference in function, constitute a “green wedge” of sorts in the architectural landscape of Mokotów. Due to the variations in their function and value, they offer alternatives to those who seek nature in the city. Within the allotments two types of spatial areas can be defined. The first is that created by the users who cultivate their allotments; the second is built by those users who are not allotment owners. While the former group is quite stable and homogenous, the latter is much harder to define. The homogeneity of the first group derives from their sense of belonging to the select community of the shared interests and threats. Social bonds of this group are based on the common history, remembrance and care of the common estate. Allotment holders organise community meetings, take decisions concerning the functioning of the garden, and finance it through membership fees. An interesting phenomenon is the sharing of experiences and gardening goods, but at the same time the liberty within the confines of their “little estates” in the centre of the conurbation. A common sight is the drying clothes, a family having a meal together, people dressed in nothing but their underclothes among the brood of hens or a flock of pigeons: an image not to be seen anywhere else in the city green areas. The other group of users, however, is not so liberated. Strollers behave according to park etiquette: they nod hello passing each other in the alleys, sit on the benches and use the playground. They use the public, not a private space, and so their more official behaviour, clothing, and demeanor: not unlike in the Dreszera park. This group will not disrobe, nor will they exchange flower seedlings. The only spatially visible manifestation of people’s need for nature are the signs of feeding the birds. The users of the park are strolling, nodding, exchanging smiles and resting on the benches, their children enjoying the playground. The social space is limited in comparison to that of the allotments. Jordanowski garden forms social bonds mostly among its youngest users. All of the kids are speaking to each other, playing, and sometimes quarrelling. Such a place serves a purpose of building the planes of communication, compromise, understanding and agreement. Every young person must understand the autonomy of others, and sometimes give in and yield. Similar phenomena take place in the two remaining spaces because they also have spaces dedicated for children’s playgrounds. And so it can be said that between the three analysed spaces the allotment has the greatest potential of building social bonds. It is there, where the values connected with dwelling in, organisation, and using of public spaces are accumulated; importantly enough within the respectable consideration for privacy and environmental values.

CONCLUSIONS

Regarding Panofsky’s third stratum of “reflection”, the allotments are a unique example of urban greeneries in the tissue of the city. Their location in the city centres is a result of the development changes. They were originally founded in the suburbs, and moved together with the sprawl of the cities. Currently they often find themselves in the attractive areas of development and seem to be a barrier to urban growth. The public discourse concerning their placement encourages considerations of their relocation or re-definition of their function. Warsaw’s allotments, functioning in the district centres, meet the needs of the vast communities and open up, thus enabling their potential to be used by a wide

spectrum of users. Environmental values linked with biodiversity of allotment gardens greatly exceed those of the other analysed areas of city greenery. Therefore, it is worthwhile to consider whether their relocation is indeed necessary. The potential of their social values and biodiversity is more beneficial to the balanced development of the city than the potential of other green areas.

WARTOŚCI EKOLOGICZNE, PRZESTRZENNE I SPOŁECZNE TERENÓW ZIELENI

WPROWADZENIE

Miasta są niezwykłymi tworamami skupiającymi pasję mieszkańców, twórców, obserwatorów. Każdy moment, kiedy się wśród nich poruszamy jest nieprzeciętny - człowiek, którego spotykamy, może okazać się niezwykłym. Ogródki działkowe dają to samo w wymiarze społecznym, w zakresie specyfiki swojej skali. Są fenomenem, czymś do czego chcielibyśmy dążyć, ale często nie mamy odwagi, przez nasze zatwardziałe zachowania przestrzenne. Według współczesnej terminologii przestrzeń ma być wspólna, czyli dostępna dla wszystkich możliwych odwiedzających, ale czy na pewno jest to dobra droga, czy właściwie akceptowalna społecznie?

Przestrzeń jest oceanem znaczeń, ale też powinności, a co najważniejsze tożsamości. Każdy ma prawo się z nią identyfikować. Ogródki działkowe w całej swojej definicji i odbiorze, są istotnym znaczeniem tej interpretacji. Zawiera się w nich, zarówno mała zbiorowość (rodzina, jednostka itp.) jak i większa – społeczność, wreszcie stowarzyszenie, czy wręcz istotny zbiór mieszkańców miasta. To coś więcej niż tylko przestrzeń, to sposób myślenia. Co najważniejsze wiąże się w całe spektrum pojęć, związanych ze świadomością nie tylko świata roślinnego, ale również sensualnego. Wiara w to co moje, nasze, wspólne, ma tutaj znaczenie wręcz priorytetowe. Każdy ma prawo do swojego miejsca i swoich znaczeń, ale również do swojej odpowiedzialności. Do tego, co przestrzenią buduje, buduje społecznie, rodzinnie, nawet narodowo. Wartość przestrzeni jest podstawą jej kształtowania między innymi w oparciu o aspekty społeczne.

Cała historia powstawania ogródków działkowych jest związana z wartościami przestrzennymi. Nie bez znaczenia są sprawy infrastrukturalne czy funkcjonalne, wszystko ma wpływ na kształtowanie przestrzeni, ale jej wyjątkowość podkreśla rola ogródków działkowych. Wszystkie otaczające przestrzenie publiczne, są podporządkowane i jednocześnie oparte rozwojowo na tym typie przestrzeni wspólnej. Każda nowa kreacja wokół opiera się na potrzebie społeczności ogródków. Istniejące parki czy przestrzenie wspólne, są oparte na balansowaniu pomiędzy potrzebami mieszkańców czy użytkowników ogródków, a potrzebami miasta w makro skali. Istotne są również zyski ekologiczne. Każda działka to nowa uprawa, nowy profit wykorzystujący lokalne możliwości. Działki w środku miasta to z jednej strony wizualizacja idei „chcieć to móc”, z drugiej strony realizacja głębokiej potrzeby intymnego rodzinnego ogrodu. Warto ją zdefiniować i zanalizować z perspektywy przestrzennej i przyrodniczej, zwracając również uwagę na aspekt historyczny. Równie istotna była głęboka potrzeba upraw żywieniowych. Każdy metr upraw w czasach komunistycznych był ważny, często kosztem wrażeń estetycznych pojedynczych ogrodów. O tej funkcji i znaczeniu nie możemy zapominać. Obserwujemy również, że współcześni działkowcy starają się łączyć funkcje uprawowe z czysto estetycznymi, wręcz ekstatycznymi w pojmowaniu zarówno funkcji jak i wyglądu ogrodu. W tym połączeniu staramy się dostrzegać wartość zarówno w obrębie samych ogródków działkowych, jak i w znaczeniu w stosunku do kontekstu miasta.

Ogródki przetrwały trudne koleje losów. O ich pięknie, bogactwie treści i użyteczności pisze Piotr Patoczka [8]. Nazywa ogrody działkowe miejscem, w którym budowanie i uprawa są najbardziej szczerze. Balans funkcji, dekoracyjności i użytkowości ogrodu związany był z przemianami społecznymi w Polsce [2]. Najstarsze Polskie ogrody działkowe powstawały w odpowiedzi na potrzeby zindustrializowanych miast [4]. Ich rozwój i powstawanie było ściśle związane z potrzebami zubożałego w czasie II wojny światowej społeczeństwa dodatkowo nękanego trudem egzystencji w socjalistycznej rzeczywistości [9]. W czasie wojny zapewniały nie tylko żywność [9, 11], ale jednocześnie stanowiły przestrzeń działań konspiracyjnych [3]. Szczególną rolę przypisywano działkom w latach 80. Począwszy od stanu wojennego ogłoszonego w 1981r. specjalne komisje oceniały czy ogrody działkowe są właściwie użytkowane. Zakazana była wówczas np. roślin iglastych a specjalnie powoływane komisje egzekwowały ten zakaz [13, 14]. Mimo tak trudnej historii polskie ogrody działkowe przetrwały. Funkcjonują w oparciu o ustawę [11] (Ustawa o rodzinnych ogrodach działkowych z 2005). Są istotnymi terenami zieleni w polskich miastach w tym również w Warszawie. Ważni są też ludzie użytkujący te ogródki i to jak wpływają one na Warszawę, ale też to, jak ona wpływa na nich.

METODY I MATERIAŁY

Analizowany teren znajduje się na styku dwóch części jednej z centralnych dzielnic Warszawy – Mokotowa. Obszar pomiędzy ulicami Raclawicką, alejami Niepodległości, Ursynowską i Puławską i Odyńca łączy Stary Mokotów i Wierzbno. Został wybrany jako pole badawcze ze względu na możliwość porównania trzech przestrzeni społecznych, w których czytelne są różnice w aktywności użytkowników. Przy analizowaniu terenu wykorzystano metody percepcyjne i sensualne związane z obiosem widokowym przestrzeni, zgłębiające elementy znaczeniowe. Wykonano w tym celu analizę kompozycyjną, bazującą na metodyce Lyncha [5] i sekwencjach widokowych Cullena [1]. Ponadto zastosowano model Panofskiego [7] przy odczytywaniu przestrzeni, bazujący na ocenie stanu istniejącego („pierwszy rzut oka”) określeniu znaczenia poszczególnych elementów („drugi rzut oka”) i wyciągnięciu tego wniosków („refleksja”). Określono charakter kompozycji w oparciu o metodę odnajdywania kategorii genius loci Norberga-Schulza [6]. W badaniach wykorzystano również analizę wartości, wyodrębniając grupę wartości sakralnych, architektonicznych, artystycznych, krajobrazowych, lokalnych, uniwersalnych, estetycznych, użytkowych, historycznych i wreszcie społecznych. Wykonano też analizy czysto inwentaryzacyjne w celu poznania struktury istniejącego układu. W tych ostatnich wyodrębniono system powiązań komunikacyjnych oraz funkcje zabudowy i terenów obszaru oraz najbliższego kontekstowo otoczenia.

CHARAKTERYSTYKA HISTORYCZNA ZAŁOŻENIA

Historia tego terenu jest ściśle związana z okresem międzywojnia i odbudową powojenną miasta. Struktura przestrzenna otaczająca zielony klin ogrodu działkowego, ogrodu jordanowskiego i parku Dreszera jest typowa dla Warszawy i stanowi eklektyczny układ różnych koncepcji urbanistycznych (ryc. 1). Szczególną uwagę zwracają budynki osiedla WSM Mokotów zlokalizowane wzdłuż ul. Odyńca, są one typowymi „sockamienicami”. Powstały w 1955 roku zgodnie z projektem Z. Malickiego, M. Soroki, S. Tworowskiego. Niedaleko założenia znajduje się interesujący przykład powojennej architektury sakralnej, kościół pod wezwaniem św. Michała Archanioła projektu Władysława Pieńkowskiego z 1951 roku [15].

Ogród im. Obrońców Pokoju, założony w 1902 roku, jest najstarszym ogrodem działkowym w Warszawie. W czasie drugiej wojny światowej był zniszczony przez bombardowanie, po wojnie został odbudowany. Nie poddał się próbom likwidacji a przez lokalizację w centrum miasta stanowi teren pożądany przez deweloperów, zwłaszcza dzięki dobrej komunikacji miejskiej. Zajmuje powierzchnię 9 hektarów, a cały teren podzielony jest na

285 działek, każda o powierzchni 300 metrów kwadratowych. Na terenie ogrodu znajduje się świetlica oraz zaplecze magazynowe. Dodatkowym atutem dla inwestorów jest obecność placówek edukacyjnych, ogrodu jordanowskiego i parku. Wyliczone atrakcje, podnoszące wartości ekonomiczne tego i innych mu podobnych terenów powodują lobby w kierunku likwidacji ogrodów działkowych w centrach miast. Ogród im. Obrońców Pokoju nie został zlikwidowany, ale zmieniono realia w jakich funkcjonuje. Jest ogrodem „otwartym” – z jego potencjału korzysta lokalna społeczność a nie jedynie użytkownicy działek. Pojedyncze działki nadal funkcjonują jako ogródki użytkowane przez właścicieli, natomiast ogród jako całość zmienił się w otwarty teren zieleni, umożliwiającej wypoczynek i rekreację. W ogrodzie organizowane są liczne imprezy takie jak wypoczynek letni dla dzieci czy wczasy emerytów. Na terenie ogrodu można spotkać osoby, które traktują ogród jak miejsce do odpoczynku i spaceru – zupełnie tak, jak położony w sąsiedztwie park czy ogródek jordanowski.

Park imienia Generała Gustawa Orlicz-Dreszera założony w 1938 roku, jest obiektem wpisanym do rejestru zabytków. Zaprojektowany przez Zygmunta Hellwiga, zniszczony w czasie wojny i odbudowany w latach 50. XX wieku nie zatracił wartości kompozycyjnych. Zniszczony drzewostan został odtworzony, udało się przywrócić wartości przyrodnicze i wysycić miejsce wartościami artystycznymi i symbolicznymi. Na przecięciu osi kompozycyjnych ustawiono fontannę podkreślającą walory kompozycyjne i wartości estetyczne. Upamiętniono poległych w czasie Powstania Warszawskiego żołnierzy Armii Krajowej oraz patrona poprzez ustawienie pomników. Wzbogacono wartości użytkowe – park jest ogrodzony, oświetlony i wyposażony w plac zabaw dla dzieci oraz zaplecze sanitarne.

Kolejną analizowaną przestrzenią jest II Ogród Jordanowski – miejsce zabaw dla dzieci, warsztatów, spotkań – bardzo licznie odwiedzane przez lokalne społeczności. Ogródek jordanowski istnieje w tej przestrzeni, z niedługimi przerwami, od powojnia. Jest bogaty w atrakcje dla dzieci w różnych grupach wiekowych. Zajmuje powierzchnię około 3 hektarów dodatkowo wyposażony jest w świetlicę i zaplecze techniczne. Ogród jordanowski jest placówką publiczną nadzorowaną przez warszawskie Kuratorium Oświaty. Jego misją jest wspieranie rozwoju dzieci i młodzieży. Do zadań placówki, wliczanych przez dyrektora Katarzynę Radomską należy między innymi: *kształtowanie kultury życia społecznego i profilaktyka problemów społecznych* [10]. Podkreślane są również wartości estetyczne, przyrodnicze i użytkowe nawarstwiający się w ogrodzie dzięki staraniom gospodarzy a dostrzegane i doceniane przez użytkowników. Wszystkie trzy wyliczone ogrody stanowią przestrzeń publiczną, w której poprzez potencjał wartości budowane są przestrzenie społeczne.

ANALIZY INWENTARYZACYJNE

Wokół opisywanego „zielonego klina”, znajduje się kilka z najważniejszych elementów układu komunikacyjnego miasta. Od strony północnej znajduje się jedna z najdłuższych i najbardziej różnorodnych ulic w Warszawie – ulica Raławicka, której fragment, dotyczący ogródków działkowych, jest uzupełniający w stosunku do reszty szkieletu i pełni funkcję ciągu pieszo-jezdnego. Jednym z planów dotyczących tej ulicy było poszerzenie istniejącej arterii w część obwodnicy miasta, kosztem terenów ogródków działkowych, jednak - póki co - ten plan nie jest realizowany. Ulica Raławicka krzyżuje się z inną osią w układzie komunikacyjnym Warszawy – z aleją Niepodległości, to kolejna ważna trasa przelotowa na linii północ - południe, podobnie jak ulica Puławska, zamykająca teren od wschodu. Ulice Ursynowska i Odyńca pełnią komunikacyjnie rolę dojazdową będąc łącznikami pomiędzy głównymi arteriami. Cały układ dróg jest charakterystyczny dla śródmieścia Warszawy. W pobliżu terenu znajduje się stacja metra Raławicka oraz dziewięć przystanków komunikacji tramwajowej i autobusowej, ponadto w pobliżu są zlokalizowane 3 stacje wypożyczania rowerów miejskich Vertuillo. W okolicach opisywanego terenu znajdują się 2 szkoły podstawowe, 2 przedszkola, liceum i żłobek, niedaleko mieści się

Szkoła Główna Handlowa i Państwowa szkoła muzyczna. Do terenu przylegają dwa bazyliki, a jego część stanowi ogród jordanowski. Obszar opracowania jest otoczony lokalnymi punktami sprzedaży i usług. W przypadku sąsiadującej zabudowy dominuje funkcja mieszkaniowa przemieszana z biurową, z usługami w parterach. Niedaleko, znajduje się kościół. Generalnie warunki do życia na terenie w bezpośrednim sąsiedztwie są bardzo dobrze zbalansowane. Dostępność podstawowych funkcji, ale również bliskość każdego szczebla oświaty buduje dobre środowisko dla tworzenia więzi społecznych i wspólnot lokalnych, szczególnie przy tak dużym udziale otaczających funkcji mieszkaniowych. Spośród naturalnych elementów dominują drzewa, krzewy oraz rośliny zielne ozdobne i użytkowe.

ANALIZY KOMPOZYCYJNE

Obszar jest otoczony stosunkowo zwartą, niejednorodną strukturą wysokościową. Wokół terenu działek mamy silnie zaznaczone ściany zamykające klin w czytelne wnętrza od strony ulic Odyńca i Rakowieckiej, w momencie, kiedy te ulice się stykają powstaje czytelne otwarcie widokowe w kierunku sąsiadującej ulicy Wołoskiej. Struktura proporcji zmienia się wraz z przekroczeniem alei Niepodległości, pomiędzy ogrodem jordanowskim i parkiem, a ulicą Odyńca tworzą się wąskie, wysokie i ciemne wnętrza o proporcjach charakterystycznych dla ulic dziewiętnastowiecznych. Tworzą je z jednej strony zwarte zadrzewienia parku i ogrodu, a z drugiej stosunkowo wysoka zabudowa ulic. Zupełnie inaczej wygląda przestrzeń od strony ulicy Ursynowskiej. Mamy tam pozostałości przedwojennej struktury zabudowy Wierzbna z charakterystycznymi dla Mokotowa willami miejskimi. W tej okolicy jest dużo więcej światła, otwarcie, więcej ogrodów i elementów przyrodniczych. Na terenie opracowania i w jego okolicy nie ma silnie zaakcentowanych dominant, za to istnieje sporo interesujących, architektonicznych i przyrodniczych punktów charakterystycznych. Najsilniej wyróżniającą się jest historyzująca forma wejścia do ogrodu jordanowskiego. Silnym akcentem jest również wspomniany wcześniej nieodległy kościół. Warte podkreślenia są również wzmocnione, podwyższone narożniki przy skrzyżowaniach z alejami Niepodległości. Socrealistyczne w stylu osiedle, które tworzy ich architekturę, silnie w tym miejscu buduje pierzeje. W perspektywach ulic dostrzegalna jest wyróżniająca się zabudowa blokowa z lat 70. XX wieku i współczesne biurowce. Osie kompozycyjne budują dominujące arterie komunikacyjne. Dodatkowo wewnątrz ogródków działkowych osie są budowane przez główne trakty.

Zgodnie z drugim stopniem modelu Panofskiego kompozycja terenu mocno dzieli się na wschodnią i zachodnią, gdzie granicą jest aleja Niepodległości. Część zachodnia ma bardziej zwarty, blokowy charakter z jednolitą zabudową, w której wnętrzu są zlokalizowane ogródki działkowe. Z kolei część wschodnia jest bardziej zróżnicowana, szczególnie po obydwu stronach ogrodu i parku. Znajdują się tam wszystkie typy zabudowy charakterystyczne dla centralnych części Warszawy.

W odniesieniu do kategorii *genius loci* na terenie zbalansowane są ilości rzeczy i światła. W części zachodniej dominuje porządek, charakter kompozycji jest wyciszony i monotony. W części wschodniej jest więcej zmian, przestrzeń różni się zmienia się światło, tutaj bardzo czytelne jest oddziaływanie przyrody i jej motoryki. Charakter całej kompozycji waha się między romantycznym a klasycznym.

ANALIZY WARTOŚCI PRZESTRZENI

Wokół terenu znajduje się sporo elementów o wartościach historycznych i architektonicznych. Należą do nich kościół oraz osiedle socrealistyczne przy ul. Odyńca, a także wille miejskie przy ul. Ursynowskiej. Kościół jest również wartością sakralną i symboliczną, podobnie jak park. Mamy tu zarówno *sacrum* jak i *profanum*. Wokół i na opisywanym terenie znajduje się dużo elementów generujących wartości użytkowe,

a także lokalne i społeczne, takich jak wszelkiego rodzaju drobne usługi, lokale gastronomiczne, czy sklepiki. Skala tych miejsc jest idealna dla budowania więzi sąsiedzkich i społeczności lokalnych. Podobną funkcję pełni ogród jordanowski i działki. Przy czym te ostatnie i park, mają również znaczenie ponad lokalne - są miejscem spotkań i odwiedzin oddziałujących na całe miasto. Cały ten fragment miasta może stanowić wartość estetyczną, tak jak większość otaczającej architektury mieści się w zakresie wartości artystycznych.

Analizowane przestrzenie wysyczone są wartościami społecznymi, estetycznymi, przyrodniczymi, użytkowymi i symbolicznymi. Ich potencjał jest zróżnicowany, największy w ogrodach działkowych. Rozpoczynając od wartości społecznych zwraca uwagę fakt, że więzi społeczne budowane są tu tak, jak w społecznościach związanych ze wspólnym miejscem zamieszkiwania. Użytkownicy pojedynczych działek, gospodarujący swoimi ogrodami, mówią o stosunkach sąsiedzkich, o granicach swoich przestrzeni, o przestrzeniach wspólnotowych o dobrach wspólnych, o wspólnych sprawach. Kolejnym aspektem są wartości społeczne związane ze zorganizowanym wypoczynkiem dla dzieci oraz osób starszych, a także te wynikające z otwartego charakteru ogrodu i możliwości korzystania z jego potencjału przez szerszą społeczność lokalną i ponadlokalną. Ogrody działkowe mają zatem większy potencjał społeczny niż tereny sąsiadujące z nimi tereny parku i ogrodu jordanowskiego. W każdej analizowanej przestrzeni czytelne są również wartości estetyczne. I ponownie ogrody działkowe mają najwyższy potencjał tych wartości. Niezaprzeczalny jest bowiem fakt, że wartości estetyczne w terenach zieleni uwikłane są w estetykę i piękno roślin oraz ich kompozycji. Zarówno w parku Dreszera jak i w ogródku jordanowskim zadbano o wysycenie tych przestrzeni kompozycjami roślinnymi. Tym niemniej ogrody działkowe mają znacząco więcej nasadzeń roślin ozdobnych, w różnych wariantach. Wykorzystywane są tu drzewa i krzewy ozdobne podobnie jak w parku i ogródku jordanowskim, ale dodatkową wartość stanowią kompozycje roślin bylinowych i jednorocznych. W ogrodach działkowych obserwuje się dużo większe nagromadzenie gatunków i odmian roślin dekoracyjnych, ozdobnych z pokroju, struktury, barwy liści i kwiatów. W każdym pojedynczym nawet ogrodzie posadzone są dziesiątki różnych gatunków roślin ozdobnych. Jednak wartości estetyczne to nie, jedynie te związane z kompozycjami roślinnymi. Konieczne jest odnotowanie elementów nieroślinnych wysyczonych wartością estetyczną. Kompozycja to podstawowy nośnik wartości estetycznej zaprojektowanych terenów zieleni. I tu pierwszeństwo ma z całą pewnością park Dreszera, gdzie wciąż czytelny jest modernistyczny, historyczny trend, osiowość założenia, rytm parkowych wnętrz oraz akcenty podkreślające charakter miejsca – element wodny, pomniki, aleja drzew. Ogródek jordanowski z racji swej wiodącej funkcji nie został wyposażony tak bogatym repertuarem wartości estetycznych natomiast estetyka nieroślinnych elementów w ogrodach działkowych jest trudno i dyskusyjna. Obserwowane w nich dzieła gospodarzy, mimo że niekiedy niezwykle są jednak trudne w odbiorze. W ogrodach ustawiane są, przygotowane przez ich gospodarzy, wizerunki zwierząt, krasnale, grzybki, bociany, pojemniki na rośliny tworzone z opon. Ten typ „wzornictwa ogrodowego” nie budzi entuzjazmu a estetyka nieroślinnych elementów w ogrodach działkowych podnoszona była jako argument negujący działki w centrach miast. Jednocześnie należy zaakcentować fakt, że dyskurs nie dotyczy estetyki roślin i ich kompozycji. W tym miejscu warto podkreślić, że oprócz roślin dekoracyjnych w ogrodach działkowych, w przeciwieństwie do pozostałych analizowanych terenów zieleni występują również rośliny użytkowe – drzewa, krzewy i zielne rośliny jadalne – warzywna, owoce, zioła. A zatem ogrody działkowe w roślinach dekoracyjnych niosą większy potencjał wartości estetycznych niż pozostałe analizowane przestrzenie a w roślinach użytkowych dodatkowo wzbogacają przestrzeń w wartości związane z bioróżnorodnością i w wartości użytkowe. Zbiór roślin występujący w ogrodach działkowych jest znacząco większy niż w pozostałych analizowanych przestrzeniach. Ani w ogrodzie jordanowskim ani w parku Dreszera nie obserwowano takiego wysycenia roślinami a zatem ogrody działkowe mają największy potencjał wartości przyrodniczych. Bioróżnorodność związaną z uprawą roślin łączy się z występowaniem w ogrodach działkowych owadów, ptaków i drobnych ssaków. Ogrody

działkowe stanowią zieloną enklawę bioróżnorodności i swoisty rezerwar życia w centrum miasta.

OBSERWACJE

Każda z analizowanych przestrzeni poprzez swój ogrodowy charakter, zapisany w wartościach przyrodniczych i estetycznych roślin i ich kompozycji, jest chętnie odwiedzana przez użytkowników. Te trzy miejsca - mimo że rozdzielone od siebie ogrodzeniami i mocno zaakcentowaną różną funkcją - stanowią specyficzny „zielony klin” w tkance architektonicznej Mokotowa. Poprzez zróżnicowanie funkcji i wartości są alternatywą dla użytkowników poszukujących kontaktu z naturą w mieście. W ogrodzie działkowym wyróżnić można dwie przestrzenie społeczne. Pierwsza to przestrzeń tworzona przez użytkowników działek uprawiających ogrody, drugą budują użytkownicy tego terenu niebędący właścicielami ogródków. O ile pierwsza grupa jest dość stała i homogeniczna o tyle tę drugą trudniej zdefiniować. Homogeniczność pierwszej grupy wynika z poczucia przynależności do wybranej społeczności, wspólnych interesów i zagrożeń. Więzy społeczne tej grupy budują się na kanwie wspólnej historii, pamięci, dbałości o dobro wspólne. Działkowicze spotykają się na zebraniach, podejmują decyzje dotyczące funkcjonowania ogrodu, finansują go ze składek członkowskich. Interesującym zjawiskiem jest wymiana doświadczeń i dóbr ogrodniczych, ale także swoboda z jaką zachowują się w swoich „małych domostwach” w centrum aglomeracji miejskiej – zaobserwować można na przykład suszące się w ogródku pranie, rodziny przy posiłku, gospodarzy w bieliźnie, hodowle kur i gołębi. Zachowanie niespotykane w innych terenach zieleni miejskiej. Natomiast druga grupa użytkowników nie jest już tak swobodna. Spacerowicze zachowują się tak, jak w parku – kłaniają się sobie mijając się w alejkach, korzystają z ławeczek, placu zabaw. Użytkują przestrzeń publiczną a nie prywatną stąd ich bardziej oficjalne zachowanie, strój, postawa – tak jak w parku Dreszera. Tu nie spotkamy użytkowników w neglizżu ani osób wymieniających się sadzonkami kwiatów. Przejawem potrzeb człowieka względem przyrody są jedynie czytelne w przestrzeni znaki dokarmiania ptaków. Użytkownicy parku spacerują, kłaniają się sobie, wymieniają uśmiechy, odpoczywają na ławeczkach, dzieci bawią się na placu zabaw. Przestrzeń społeczna jest tu ograniczona względem tej jaka występuje w ogrodzie działkowym. W ogrodzie jordanowskim więzy społeczne tworzą się zwłaszcza w grupie najmłodszych użytkowników. Wszystkie bawiące się dzieci rozmawiają ze sobą, bawią się, niekiedy spierają. Miejsce takie służy budowaniu płaszczyzn porozumiewania się, kompromisów, zrozumienia i zgody. Każdy młody człowiek musi zrozumieć autonomię drugiego, niekiedy ugiąć się i ustąpić. Podobne zjawiska mają miejsce w dwóch pozostałych przestrzeniach, ponieważ i tam wygospodarowano miejsce na place zabaw dla dzieci. A zatem twierdzić można, że spośród trzech analizowanych przestrzeni to ogród działkowy ma największy potencjał budowania wartości społecznych. Nawarstwiają się tu wartości związane z gospodarowaniem i zamieszkiwaniem oraz użytkowaniem przestrzeni publicznych a wszystko to z poszanowaniem prywatności i wartości przyrodniczych.

WNIOSKI

Ogrody działkowe są szczególnym przykładem terenów zieleni w tkance miejskiej. Ich lokalizacja w centrach miast wynika z przemian związanych z rozbudową miast. Z założenia lokowane były na peryferiach, co uległo zmianie wraz z rozwojem miast. Aktualnie często zajmują obszary atrakcyjne inwestycyjnie i wydają się stanowić barierę rozwoju urbanistycznego. Dyskurs publiczny, toczący się wokół ich lokalizacji, skłania do rozważań o relokacji albo redefinicji funkcji. Warszawskie ogrody działkowe, funkcjonujące w centrach dzielnic, wychodzą naprzeciw oczekiwaniom szerszych społeczności otwierają się, umożliwiając tym samym korzystanie z ich potencjału większej grupie użytkowników. Wartości przyrodnicze związane z bioróżnorodnością w ogrodach działkowych

znacząco przewyższają inne analizowane tereny zieleni miejskiej. Stąd warto rozważyć czy rzeczywiście konieczna jest relokacja działek. Potencjał ich wartości przestrzennych sprzyja bardziej zrównoważonemu rozwojowi miasta niż potencjał innych terenów zieleni.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Cullen, G., *The Concise Townscape*. Architectural Press, London, 1971
- [2] Gawryszewska B.J., Myszka-Stąpór I., The identity stored in Polish allotment gardens, in: M. Milecka (ed.) *Cultural and civilizational attitudes of Poles*. Landscape as cultural heritage. Lublin University of Life Sciences, s: 227-235, 2015
- [3] Kuc O., Jakowlew A. *Ustawa o rodzinnych ogrodach działkowych komentarz*, Lexis Nexis, 2014.
- [4] Kuropatwińska M., *Ogrody działkowe a kultura miast*. Warszawa: Instytut Gospodarstwa Społecznego, 1928.
- [5] Lynch K., *The Image of the City*, London: MIT Press, 1960
- [6] Norberg-Schulz Ch., *Bycie, przestrzeń, architektura*, Warszawa: Murator, 2000.
- [7] Panofsky E., *Meaning in the Visual Arts*, Chicago: UCP, 1983.
- [8] Patoczka P., *mała architektura we wnętrzach krajobrazu*. Politechnika krakowska, Kraków, 2012.
- [9] Pawlikowska-Piechotka A., *Tradycja ogrodów działkowych w Polsce*. Gdynia: Novae Res, 2010.
- [10] Radomska K., *Geneza reaktywowania i główne etapy rozwoju II Ogrodu Jordanowskiego*, <http://www.ogrodjordanowski.pl/strona.147420.html>, dostęp/access 2018-09-05.
- [11] Ustawa z 8 lipca 2005 r. o Rodzinnych Ogrodach Działkowych (Family allotment Act; Journal of Laws Dz.U. of 2005, No. 169, item 1419 [5] Wiech K., *Ogrody działkowe w Polsce*, Accessed November 14, 2014. <http://pzd.pl/artykuly/12880/108/Ogrody-dzialkowe-w-Polsce.html>, dostęp/access 2016-09-05.
- [12] Wiech K., *Ogrody działkowe w Polsce*, <http://pzd.pl/artykuly/12880/108/Ogrody-dzialkowe-w-Polsce.html> dostęp/acces2018-09-05.
- [13] Zych M., *Miejscy pustelnicy*, <http://etnomuzeum.com.pl/Pisalionas,320.html>, dostep/access 2018-11-21.
- [14] Zych M., Kilka arów, cały świat. O poznawaniu ogródków działkowych, w: *Dzieło działka*, praca zbiorowa, Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli, Kraków, 2012, s. 16 - 53
- [15] Zieliński J., *Realizm socjalistyczny w Warszawie: Urbanistyka i Architektura (1949-1956)*. Warszawa: Fundacja Hereditas, 2009.

O AUTORZE

Izabela Myszka-Stąpór – badaczka ogrodów jako przestrzeni społecznych w miastach, ogrodów zamieszkiwanych, działkowych i pokazowych.

Kinga Rybak-Niedziółka - urbanistka zajmująca się projektowaniem krajobrazu miasta i metodologią analiz przestrzeni miejskich

AUTHOR'S NOTE

Izabela Myszka-Stąpór - researcher of gardens as social spaces in cities, inhabited gardens, allotments and demonstration gardens

Kinga Rybak-Niedziółka - an urbanist involved in the design of the city landscape and the methodology of urban space analysis

Kontakt | Contact: izabela_myszka_stapor@sggw.pl, kinga_rybak@sggw.pl